

УДК 159. 923:502.2

БОРЕЦЬ ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Академії державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ШЛІМАКОВА ІРИНА ІВАНІВНА кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри екологічної психології та соціології Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВПЛИВАМИ ОТОЧУЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті теоретично обґрунтовано актуальність формування життєздатності особистості в умовах глобальних соціальних перетворень, які наразі відбуваються в Україні, охарактеризовано змістовну сутність феномену «життєздатність», розглянуто види впливів оточуючого середовища, під дією яких формується життєздатність. Емпірично досліджено домінуючі рівні життєздатності у жителів м. Чернігова раннього та середнього періодів дорослості, а також рівні їхньої чутливості до соціальних, природних, культурологічних та самовпливів. Представлено результати кореляційного аналізу між рівнями життєздатності й рівнями прояву чутливості до різних впливів оточуючого середовища.

Ключові слова: *життєздатність, життєстійкість, впливи середовища, природні впливи, соціальні впливи, культурологічні впливи, аутовпливи.*

Постановка проблеми. Кожний історичний етап розвитку суспільства зі своїми політичними, економічними та соціальними проблемами висуває нові вимоги до особистості, актуалізує її певні соціально психологічні властивості, необхідні для успішного розвитку. Наразі в Україні відбуваються глобальні соціальні перетворення, які породжують величезну кількість проблем, що, безперечно, викликає інтелектуальне, духовне, емоційне та фізичне напруження людини. Такі зміни у соціумі формують нові стратегії мислення людей, сприяють переоцінці їхніх цінностей, зміні домінуючих установок, а також впливають як на рівень суспільної свідомості українців загалом, так і на процеси трансформації індивідуальної свідомості кожного. У континуумі цього важливого значення на сьогодні набуває проблема сформованості життєздатності особистості, яка розглядається дослідниками як складова людського капіталу – найважливіший інтеграційний показник сучасної

економічної і політичної державності. У Всесвітній декларації про вищу освіту XXI століття [3] чітко відслідковується думка, що одним з пріоритетних завдань сучасної освіти має бути формування життєздатної особи. Поряд із цим, як свідчать результати наукового аналізу, лише незначна кількість вчених торкається проблемного поля феномену життєздатності (Б. Ананьєв, Б. Братусь, В. Знаков, С. Маді, О. Рильська, С. Рубінштейн, В. Франкл), дуже часто поняття життєздатності ототожнюється з поняттям життєстійкості, фактично відсутні дослідницькі матеріали щодо визначення чинників, які впливають на рівень життєздатності. З огляду на це, перш за все, проаналізуємо роботи вчених стосовно проблеми, яка піднімається нами в цій публікації. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «життєздатність» є для психологічної науки досить новою і недостатньо розробленою. В психологічний ужиток вона була введена Б. Ананьєвим, який вважав, що продуктивність поведінки людини, як суб'єкта в умовах екстремальної ситуації, та результативність її діяльності, що направлена на пошук виходу з неї, залежить від сили енергетичного потенціалу, суттю якого є саме життєздатність [1]. У сучасній психології поняття «життєздатність» найчастіше асоціюють з англomовним варіантом «resilience» (гнучкість, пружність), який увійшов у науковий обіг завдяки міжнародному проекту «Методологічні та контекстуальні проблеми дослідження життєздатності дітей і підлітків» (2003 р.). Керівником проекту виступав М. Унгар, який запропонував трактування життєздатності як здатності людини управляти ресурсами власного здоров'я і соціально визнаним способом використовувати для цього сім'ю, суспільство, культуру тощо [8]. У психології існує кілька підходів до дослідження життєздатності. З точки зору А. Лактіонової та А. Махнач, поняття життєздатності включає в себе два аспекти: здатність чинити опір руйнуванню – життєстійкість (уміння впоратися з важкими життєвими ситуаціями, захищати свою цілісність) та здатність будувати повноцінне життя у важких умовах – адаптивність (уміння планувати своє життя, рухатися в певному напрямку протягом якогось часу) [5]. З позиції іншого підходу життєздатність розглядається як енергетичний потенціал людини (Б. Ананьєв, Д. Леонтьєв, С. Мадді). Згідно цього підходу,

життєздатність – психологічний аналог життєвого стрижня людини, який відображає міру подолання нею заданих обставин, самого себе, а також міру докладених зусиль по роботі над собою і над обставинами свого життя. Це інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості і формою прояву особистісного потенціалу є якраз феномен самодетермінації особистості. Одна зі специфічних форм прояву життєздатності (особистісного потенціалу) – це подолання особистістю несприятливих умов її розвитку. Існують свідомо несприятливі умови для формування особистості, вони можуть фатальним чином впливати на розвиток, але їх вплив можна подолати за рахунок введення в цю систему факторів додаткових вимірювань, перш за все, самодетермінації на основі особистісного потенціалу. Феноменологію, що відображає різні аспекти особистісного потенціалу в різних підходах у зарубіжній та вітчизняній психології позначали такими поняттями, як воля, сила Его, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на надію, воля до сенсу та ін. [2]. З точки зору О. Рильської, життєздатність – це інтегральна здатність збереження людиною цілісності, яка актуалізується в зв'язку з необхідністю вирішення життєвих задач і яка забезпечує динамічне утримання життя в постійному сполученні з вимогами соціального буття та людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям [6]. Таким чином, узагальнюючи вище викладені думки можна говорити, що життєздатність – це індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами в контексті соціальних норм і умов середовища. Вона не є невід'ємною і стабільною якістю: вона змінюється в залежності від виду стресу, його контексту та інших чинників, які можна визначити як фактори ризику і захисні фактори. Логічно припустити, що на здатність керувати людиною власними ресурсами впливає багато різних чинників: індивідуально-типологічних, природних, соціальних, культурологічних та ін. Тобто у даному процесі важлива роль відводиться різним впливам оточуючого середовища. Найбільш узагальнююче та чітко визначення психологічного впливу, на наш погляд, сформулював Г. Ковальов, який визначає вплив як процес, що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності двох і більше підпорядкованих взаємодіючих систем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї з цих систем [4]. Автором запропонована типологія психологічних впливів:

1) впливи факторів природного оточення (біотичних й абіотичних) на психіку і особистість людини; 2) соціальні впливи, обумовлені приналежністю людини до суспільної системи та включеністю її в контакти і взаємозв'язки з іншими людьми; 3) культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального і духовного виробництва; 4) аутовпливи, пов'язані з можливостями психічної саморегуляції людини, як відносно автономної системи, що виступає у двох планах: засобах мобілізації та розвитку власних фізичних, психічних і творчих можливостей суб'єкта, а також індивідуальної системи внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи [4]. Метою статті є висвітлення результатів дослідження рівнів життєздатності осіб раннього та середнього періодів дорослості та з'ясуванні взаємозв'язків між життєздатністю та чутливістю до впливів у людей різного віку. Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку нашого дослідження склали 156 жителів м. Чернігова віком від 35 до 60 років. З метою проведення порівняльного аналізу за віковою ознакою усю вибірку сукупність досліджуваних було об'єднано у дві групи: ранній період дорослості (74 особи) та середній період дорослості (82 особи). Для реалізації мети та завдань емпіричного дослідження було використано наступні методики: «Життєздатність людини» (О. Рильська) [6], «Діагностики чутливості до впливів» (В. Скребець, І. Шлімакова) [7]. Результати дослідження рівнів життєздатності дають змогу говорити, що в обох вікових категоріях домінує середній рівень її вираженості: 53% - особи раннього періоду дорослості (для зручності опису результатів умовно назвемо їх «дорослі») і 60% - особи середнього періоду дорослості (умовна назва – «зрілі»). Це може свідчити, що загалом досліджувані фактично без перешкод можуть пристосовуватись до нових умов життя та готові конструктивно діяти як в звичних, так і в екстремальних умовах. Зафіксовано, що лише 21% жителів м. Чернігова мають високий рівень життєздатності, при цьому показники обох груп фактично не відрізняються (23% - «дорослі»; 20% - «зрілі»). Думається, на такі результати впливає багато чинників, пов'язаних з регіональним аспектом соціально-економічної ситуації, емоційним напруженням людей в умовах бойових дій, зневіра людей, розчарування тощо. Статистично значимих відмінностей у групах що

до появу життєздатності не виявлено, проте на рівні тенденції дещо вищою вона є у людей більш старшого віку. Щодо проявів чутливості досліджуваних до впливів, в обох вікових групах констатовано факт найбільшого прояву позитивної чутливості до факторів природного оточення, тобто досліджувані найбільше відчують позитивні емоційні стани при взаємодії з природою, у порівнянні з соціальними та культурологічними факторами. Позитивна чутливість до соціальних впливів більш виражена у людей середнього періоду дорослості, це логічно пояснюється тим, що люди цієї вікової категорії з більшою позитивною соціальною сприйнятливістю емоційно переживають різні соціодетерміновані події, висловлюють власне бачення, аргументуючи свої дії та думки. На противагу цьому, як показують результати, досліджувані раннього періоду дорослості більшою мірою здатні до самовпливів (41%, у порівнянні з 36% осіб середнього періоду). Тобто, більш молоді люди краще здатні використовувати власні мобілізаційні ресурси, а також механізми підсвідомості, свої внутрішні відчуття для свідомого спрямування у позитивну площину саморозвитку. Культурологічні впливи досліджувані обох вікових категорій сприймають однаково. Статистично значимих відмінностей у групах не виявлено, наразі на рівні тенденцій у людей раннього періоду дорослості більш вираженою є негативна чутливість до соціальних впливів. Результати дослідження взаємозв'язків між життєздатністю та формами проявів чутливості до впливів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки між життєздатністю та чутливістю до впливів

Взаємозв'язки	Коефіцієнт кореляції
Життєздатність / позитивна чутливість до соціальних впливів	$r = 0,022$, при $p \leq 0,05$
Життєздатність / байдужість до соціальних впливів	$r = - 0,340$, при $p \leq 0,01$
Життєздатність / позитивна чутливість до культурологічних впливів	$r = 0,033$, при $p \leq 0,01$
Життєздатність / негативна чутливість до культурологічних впливів	$r = - 0,098$, при $p \leq 0,05$
Життєздатність / негативна чутливість до самовпливів	$r = - 0,007$, при $p \leq 0,05$

Виявлено прямий взаємозв'язок між життєздатністю та позитивною чутливістю до соціальних впливів (при $p \leq 0,05$). Даний зв'язок підтверджує теоретичні положення про те, що життєздатність являється однією з базових характеристик прояву суб'єктності, саме вона забезпечує стійкість в соціальному середовищі, тобто це інтегративна якість людини, яка володіє сукупністю ціннісних орієнтацій, особистісних установок, різносторонніх здібностей, базових знань, що дозволяють їх успішно функціонувати і гармонійно розвиватися в змінюваному соціумі. Люди з позитивною чутливістю до соціальних впливів та з високими показниками життєздатності у конкретно значимих ситуаціях проявляють особисту соціальну думку, революційність, соціальний оптимізм. Таким чином, за певних умов соціальні впливи можуть виступати одним із домінуючих чинників життєздатності особистості.

З'ясовано, що між життєздатністю та байдужістю до соціальних впливів існує обернений зв'язок (при $p \leq 0,01$). Фактично, це підтверджує вищеописаний кореляційний зв'язок. Байдужість до соціальних впливів проявляється через відсторонене ставлення до соціальних подій (чи то хороших, чи то поганих), через відсутність прагнення зрозуміти інших. Часто у людей з переважаючою позицією «байдужість» споживацьке ставлення до життя, вони ігнорують все те, що відбувається в суспільстві. Отриманий зв'язок ілюструє, що небайдуже ставлення до соціуму сприяє формуванню людиноцентричної позиції, спрямованості особистості на комунікативні контакти, що у свою чергу підвищує її життєздатність. Життєздатність та позитивна чутливість до культурологічних впливів (при $p \leq 0,01$) мають прямий взаємозв'язок. Тобто, сформовані духовні й моральні цінності, високий рівень етнічної та національної свідомості, повага народних і сімейних традицій – виступають ознаками життєздатної позиції людини. Підтвердженням даного факту є обернений взаємозв'язок між високим рівнем життєздатності та негативною чутливістю до культурологічних впливів має обернений взаємозв'язок (при $p \leq 0,05$). Життєздатна людина не має негативної чутливості до культурологічних впливів. Чим вищий рівень життєздатності, тим нижче прояв негативною чутливості до самовпливів (при $p \leq 0,05$).

Цей взаємозв'язок свідчить про те, що в життєздатної особи на досить високому рівні розвинені механізми рефлексії, соціальної перцепції, саморегуляції. Людина з негативною чутливістю до самовпливів має низький рівень розвитку механізмів рефлексії та саморегуляції. Саморегуляція та регуляція є важливим конструктом для життєздатності людини, яка відображає здатність індивіда гнучко регулювати вираження почуттів і спонукань. Ці конструкти необхідні для того, щоб задовольнити ситуаційні потреби (виконувати структуровану діяльність, коли треба бути зосередженим на роботі). Як бачимо з результатів дослідження, отримані взаємозв'язки дають змогу говорити про обумовленість життєздатності людини такими впливами як соціальні та культурологічні. Значну роль також на стійку життєву позицію мають аутоапливи людини. Висновки та перспективи подальшого дослідження. На підставі проведеного теоретико-емпіричного дослідження зробимо певні узагальнення, значимі у контексті проблеми, що розглядається: На сьогодні формування життєздатності людини, як індивідуальної здатності людини управляти власними ресурсами, є нагальним викликом суспільства. Механізмами, які спроможні формувати життєздатність особистості є психологічні впливи. Життєздатність у жителів м. Чернігова виражена загалом на середньому рівні, дещо вищою на рівні тенденцій вона проявляється у людей більш старшого віку (період середньої дорослості). У цілому досліджувані проявляють переважно позитивну чутливість до різних впливів середовища. При цьому, найбільш чутливими люди є до природних впливів. Життєздатність особистості обумовлюється її позитивною чутливістю до соціальних впливів та позитивною чутливістю до культурологічних впливів. Низький рівень самовпливів особистості негативно впливає на її життєздатність. Таким чином, проведене дослідження дає змогу говорити, що сприйнятливність людей до впливів певним чином формує її життєздатність, тому перспективним бачиться пошук психологічних технологій розвитку стратегії протидії негативним впливам як умови підвищення рівня життєстійкості та адаптивності особистості.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Людина як предмет свідомості / Б.Г. Ананьев. – Спб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Ананьев Б. Г. Психологія і проблеми людини знання / Б.Г. Ананьев – М. : Інститут практичної психології. Воронеж : МОДЕК. – 1996. – 224 с.
3. Всесвітня Декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи [Електронний ресурс]. – <http://euroeducation.org.ua/inshi-programnidokumenty/1vsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody-i-noi-psihologii>.
4. Ковалев Г.А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу / Г.А. Ковалев // *Вопросы психологии*. – 1987. – № 3. – С.14-50.
5. Лактіонова А. І., Махнач А. В. Вплив особистісних та навколишніх характеристик на життєздатність і соціальну адаптацію старшокласників / А. І. Лактіонова, А. В. Махнач // *Друга Всеросійська наук. практич. конференція з психології розвитку «Друге дитинство»*. Тези 25-27 листопада. – М., 2009. – С. 216-218.
6. Рильська О. О. Методика дослідження життєздатності людини / О. О. Рильська // – *Вісник ЧГПУ*. – 2009. – №1. – С. 130-138.
7. Шлімакова І. І. Розробка та психометричні характеристики опитувальника діагностики чутливості до впливів / І. І. Шлімакова // *Актуальні проблеми психології*. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир : «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2016. – Вип. 42. – С.229-236.
8. Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts. Thousands Oaks-L-New Delhi: sage Publications, Inc. – 2005. – P. 520.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Anan'jev B. G. Ljudyna jak predmet svidomosti / B .G. Anan'jev. – Spb. : Pyter, 2001. – 288 s.
2. Anan'jev B. G. Psihologija i problemy ljudyno znannja / B .G. Anan'jev – M. : Instytut praktychnoi' psihologii'. Voronezh : MODEK. – 1996. – 224 s.
3. Vsesvitnja Deklaracija pro vyshhu osvitu dlja XXI stolittja: pidhody i praktychni zahody [Elektronnyj resurs]. – <http://euroeducation.org.ua/inshi-programnidokumenty/1vsesvitnja-deklaracija-pro-vyshhu-osvitu-dlja-hhi-stolittja-pidhody-i-noi-psihologii>.

programnidokumenty/1vsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody-inoi' psyhologii'.

4. Kovalev G.A. Try paradygmy v psyhologyy – try strategyy psyhologycheskogo vozdejstvija / G.A. Kovalev // Voprosy psyhologyy. – 1987. – № 3. – S.14-50.

5. Laktionova A. I., Mahnach A. V. Vplyv osobystisnyh ta navkolyshnih harakterystyk na zhyttjezdatnist' i social'nu adaptaciju starshoklasnykiv / A. I. Laktionova, A. V. Mahnach // Druga Vserosijs'ka nauk. prakt. konferencija z psyhologii' rozvytku «Druhe dytynstvo». Tezy 25-27 lystopada. – M., 2009. – S. 216-218.

6. Ryl's'ka O. O. Metodyka doslidzhennja zhyttjezdatnosti ljudyny / O. O. Ryl's'ka // – Visnyk ChGPU. – 2009. – №1. – S. 130-138.

7. Shlimakova I. I. Rozrobka ta psyhometrychni harakterystyky opytuval'nyka diagnostyky chutlyvosti do vplyviv / I. I. Shlimakova // Aktual'ni problemy psyhologii'. T. 7. Ekologichna psyhologija / In-t psyhologii' im. G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny. – Zhytomyr : «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka», 2016. – Vyp. 42. – S.229-236.

8. Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts. Thousands Oaks-L-New Delhi: sage Publications, Inc. – 2005. – P. 520.

Y. Borets, I. Shlimakova.

THE CONDITIONALITY OF THE PERSON'S VIABILITY BY THE ENVIRONMENT INFLUENCE

The article theoretically substantiates the relevance of the formation of the individual viability in the global social transformations context that are currently taking place in Ukraine. It is shown that the viability concept includes two meanings: the ability to withstand destruction - life-stability (to cope with difficult life situations, to protect its integrity) and the ability to build a full-fledged life in difficult conditions - adaptability (to plan their lives, to move in a certain direction for some time) Viability is formed under the influence of various environmental influences: natural, social, culturological, and also due to outflow. The results of the empirical research, which indicate that the viability of the subjects is generally moderate, somewhat higher at the level of tendencies, is shown in more mature age people. Investigators exhibit, mainly, a positive sensitivity to various environmental

influences. In this case, the most sensitive studied are to natural influences. The indicator of negative sensitivity is dominated by culturological influences, people are indifferent and tolerant to the impulses. At the level of direct correlation relationships, the conditionality of the viability of the studied ones is determined by their positive sensitivity to social influences and positive sensitivity to culturological influences. Reverse correlation has been identified between: viability and indifference to social influences, viability and negative sensitivity to cultural influences, viability and negative sensitivity to emotional influences.

Key words: *viability, environmental influences, natural influences, social influences, cultural influences, outflows.*

Борець Ю.В., Шлімакова І.І.

ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ЛИЧНОСТИ ВЛИЯНИЯМИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В статье теоретически обоснована актуальность формирования жизнеспособности личности в условиях глобальных социальных преобразований, которые сейчас происходят в Украине, охарактеризована сущность феномена «жизнеспособность», рассмотрены виды воздействий окружающей среды, под действием которых формируется жизнеспособность. Эмпирически исследованы доминирующие уровни жизнеспособности у жителей г. Чернигова раннего и среднего периодов взрослости, а также уровни их чувствительности к социальным, природным, культурологическим и самовоздействиям. Представлены результаты корреляционного анализа между уровнями жизнеспособности и уровнями проявления чувствительности к различным воздействиям окружающей среды.

Ключевые слова: *жизнеспособность, жизнестойкость, влияния среды, природные влияния, социальные влияния, культурологические влияния, самовлияния.*